

Manufactures del Suro, “Can Mario”. Ressenya històrica dels edificis

Àngela Martí, documentalista del Museu del Suro

Situació de la indústria surera a Catalunya en el pas de segle XIX al XX

La indústria surera catalana de finals del segle XIX estava en un moment de profunda transformació. Encara es mantenia el gran prestigi dels tapers artesanals, exponents de la denominada Edat d'Or, amb un treball valorat a tot el món per la qualitat del producte que realitzaven, si bé en els diferents processos de fabricació s'estaven introduint, ja des de l'època de 1880, les màquines.

Aquesta primera mecanització va suposar una transformació en els espais fabrils. Tot i que les màquines eren mogudes a mà i no requerien d'instal·lacions complexes, es començava a abandonar l'antiga botiga —petit espai que disposava únicament d'un pati amb un bullidor i un local pel treball— per concentrar-se en edificis industrials amb capacitat per instal·lar la nova maquinària. Cada vegada més es requeria la inversió de capital per poder accedir a aquesta tecnologia, superant el moment en el que per tenir una fàbrica només es necessitava comprar un ganivet i una partida de suro.

Aquesta evolució s'accentuà amb la segona mecanització, als últims anys del segle XIX, en la qual s'introduïren màquines mogudes amb força motriu que requerien instal·lacions complexes, màquines de vapor o gasogens i edificis adaptats a aquestes noves tecnologies.

Aquest procés d'introducció tecnològica, que es pot situar a la zona catalana a partir de 1880, ja estava consolidat a les empreses sureres de països com Estats Units, França i Alemanya, que alimentaven la seva indústria adquirint matèria primera en altres zones productores de suro en brut. En aquests països transformadors, a més de taps —que era el producte estrella català— es fabricaven, en el segle XIX, altres productes de suro que es van anar introduint a Espanya durant el primer quart del segle XX.

Moltes d'aquestes empreses estrangeres tenien interessos econòmics i sucursals a la península, produint-se uns fluxos de tecnologia i capital que foren bàsics per a l'evolució de la indústria a Catalunya. Un exemple representatiu d'aquesta situació es troba en l'empresa que ens ocupa, deutora en els seus inicis, d'una banca alemanya i amb els seus fundadors formats a les files d'una de les empreses sureres més importants del moment a Alemanya, la fàbrica de Fills de H.A. Bender.

Fundació de Miquel & Vincke (1900) i el pas a Miquel, Vincke & Meyer (1901)

L'empresa Miquel & Vincke va ser fundada l'any 1900 per Joan Miquel Avellí (Palafrugell 1875–1934) i Enric Vincke Wishmeyer (Osnabruck 1871–Palamós

1958). Un any més tard s'incorporà a la firma Pau Meyer Unmack (1878–1910) i aquesta passà a denominar-se Miquel, Vincke & Meyer.

Joan Miquel, el soci majoritari, era el fill d'un petit fabricant de Palafrugell que es formà en el coneixement del suro sota la tutela del seu oncle, responsable de la sucursal que tenia a la vila l'empresa alemanya Fills de H.A. Bender. Per completar la seva formació realitzà estudis mercantils a Mannheim (Alemanya) i passà a formar part de la plantilla de la casa Bender, a la seu central de Frankenthal, com a comercial. Les seves grans aptituds el portaren a escalar posicions ràpidament dins l'empresa i, amb tan sols 20 anys, marxà amb destinació a Andalusia com a comprador de matèria primera per a totes les sucursals de la firma.

A Alemanya Joan Miquel havia conegut a Heinrich Vincke i Pau Meyer que, com ell, eren comercials de Fills de H.A. Bender.

L'experiència i les relacions internacionals dels tres fundadors de Miquel, Vincke & Meyer, van marcar uns objectius molt ambiciosos pel projecte d'una empresa que, en pocs anys, es va situar com a líder del sector a la península —el 1907 ja era la primera empresa surera del país—. Aquests grans resultats es reflectiren en les construccions de la fàbrica que, partint d'un nucli inicial de pocs edificis, en breus anys passà a ocupar una gran superfície d'aquesta població del Baix Empordà.

Un altre aspecte que cal ressaltar dels inicis és la decisió dels socis d'ubicar la seu comercial de l'empresa a Sant Feliu de Guíxols i els edificis de transformació del suro a Palafrugell encara que, segurament, fins al 1913 també tenien un espai de fabricació a la primera ciutat. En aquell moment Sant Feliu de Guíxols era una població surera molt cosmopolita, amb una comunitat alemanya important i molt coneguda pels tres socis ja que era on es situava la seu principal de la casa Bender a Espanya. A la mateixa ciutat també s'ubicava un important taller mecànic, Castelló Hermanos, que va aportar les primeres màquines a l'empresa i la que construï les importants encavallades de les cobertes de les primeres edificacions del conjunt fabril de Palafrugell.

Fou a Sant Feliu on també coneixerien a General Guitart Lostalo, arquitecte municipal de l'època i responsable de l'aportació més artística dels edificis de Miquel, Vincke & Meyer a Palafrugell, la façana de l'edifici principal de la fàbrica i la torre-dipòsit, elements en els quals incidirem més endavant.

El conjunt arquitectònic de l'empresa és molt ampli. A més del nucli central de la fàbrica a Palafrugell, la construcció i les modificacions de la qual se n'encarregà directament l'empresa, també disposava de recintes fabrils adquirits en altres poblacions catalanes i al sud d'Espanya. Centrem el treball en el nucli principal i en els edificis planificats directament per la firma.

Aspectes generals dels edificis

Les construccions fabrils del món del suro tenen una sèrie de característiques que es repeteixen en els edificis de Miquel, Vincke & Meyer, tant per la seva disposició com pels materials de construcció, encara que en aquest cas el conjunt destaca per les seves dimensions:

- Organització de l'espai fabril al voltant d'un pati central en el qual es duen a terme diferents fases del procés productiu.
- Presència de pous per abastar d'aigua en les diferents fases de producció que la necessiten, però també, com element de seguretat contra els incendis. Aquest fet requereix, en moltes ocasions, la construcció de torres dipòsit per que existeixi la pressió suficient en les conduccions.
- Edificis de construcció molt funcional, en poques ocasions amb elements específics per una sola fase de la producció, amb excepció de les seccions de bullir i rentar que necessiten elements d'obra com la caldera, els dipòsits, conduccions d'aigua, etc. La fàbrica varia la funció de cada espai segons l'època i el requeriment del negoci.
- Un altre característica que, en el nostre cas s'escapa de les normes generals de les construccions sures, és la de l'altura i dimensió dels edificis. Els del recinte principal, especialment, destaquen per la seva monumentalitat. La majoria tenen dues plantes, excepte els més antics del conjunt, que destaquen per la seva amplitud i per l'amplada de les naus que, en alguns casos, arriba als vint metres.
- Els paviments solen ser de rajoles en tots els espais. Únicament es troba un paviment de fusta al primer pis de l'edifici de les oficines, on treballen els comptables i es guarda l'arxiu de l'empresa.
- Les cobertes descansen sobre pilars. Aquest fet permet que les parets de les naus presentin gran quantitat de finestres, garantint així la qualitat lumínica de l'interior. Així mateix, els primers edificis del recinte, els més amplis i d'una sola planta, presenten majoritàriament il·luminació zenital.
- Pel que fa als elements estructurals cal distingir dues tipologies. Els edificis més antics, d'una sola planta, sostenen les cobertes sobre grans encavallades triangulars construïdes amb fusta de pi i tirants de ferro. Les cobertes són de llosetes de fibrociment disposades a mode de escames. A partir dels edificis construïts al 1903, les bigues i les encavallades triangulars estan construïdes amb acer, essent les cobertes tant de fibrociment com de teules.

Tractem les diferents fases de construcció amb més deteniment.

Primera etapa, 1899–1902. Els primers edificis del conjunt

Aquest primers anys són els de llançament de l'empresa. La gestió comercial es realitza des de Sant Feliu i a Palafrugell es concentra el procés de transformació del suro, on es mantenen dues seccions, la dels tapers artesans i la de les màquines que en aquest període fabriquen bàsicament taps.

Encara que la fundació de l'empresa no es formalitza fins al mes d'agost de 1900, el primer permís d'obra que s'aprovà, sol·licitat per Joan Miquel, està

datat de novembre de 1899¹. Es tracta d'una nau de 500 m² amb una llum entre pilars de 20 metres, sense compartimentar i amb una coberta de fibrociment amb il·luminació zenital sobre encavalcades triangulars de fusta i ferro construïdes pels tallers Castelló Hermanos de Sant Feliu de Guíxols. El constructor fou Josep Ferrer Bataller (Bonich), de Palafrugell.

També són d'aquesta mateixa època l'edifici de les oficines, en forma U i unit a la nau anteriorment descrita, i tres naus adossades que presenten el mateix tipus d'estructura però de les quals no se'n conserva el permís de construcció ja que estan dins del recinte i no tenen cap de les seves parets en amb la via pública.²

El recinte es complementa amb l'espai de les quadres i magatzems, dels que no tenim dades sobre la seva construcció i que es tractaven de dos coberts paral·lels disposats perpendicularment a un nou carrer en construcció, un d'ells comunicat amb l'edifici de les oficines.

La inversió inicial en edificis fou de 75.000 pts i les despeses en obres, només l'any 1902, fou de 45.174,43 pts.

Segona etapa, 1903–1907.

L'obra de General Guitart Lostalo

L'any 1905 treballaven a l'empresa 500 operaris, l'any 1907 ja eren 1.000. En aquesta etapa s'introduí la fabricació del paper de suro (obtenint una patent l'any 1906), les plantilles per sabates, el flotadors, les boies, les armilles salvavides (1909) i els cascs de suro (1910).

El primer edifici construït en aquestes etapa és el que està situat al carrer Pi i Maragall, aixecat sobre els coberts paral·lels esmentats anteriorment. Al 1903³ es presenta un sol·licitud de reforma de la façana que preveu la construcció d'un pis sobre un edifici anterior, d'una sola planta, a més de la unió de les dues naus per un cos frontal on es situa la porta principal. La disposició final fou la d'un pati central limitat per les dues naus paral·leles unides pels seus extrems per ponts. El primer pis es sustenta sobre jàsseres de gelosia en una nau i, sobre un pilar metàl·lic central i bigues d'acer a l'altre. La coberta, que utilitza la teula únicament als extrems, és en la seva major part de fibrociment i se sustenta sobre encavalcades triangulars totalment metàl·liques.

Segons les fotografies del moment, la façana de l'edifici del carrer Pi i Margall era plana, amb obertures senzilles i, coronada seguint la forma de les cobertes de les naus de les que era extrem.

¹ Instàncies per obres de l'Ajuntament de Palafrugell, aprovada el 20/XII/1899. Arxiu Municipal de Palafrugell

² En la documentació municipal que s'ha consultat, els permisos d'obra del moment que ens ocupa solien demanar-se per reforma de façana, el que dificulta la datació d'alguns dels edificis que es troben íntegrament dins del recinte de la fàbrica, ja que no existeix una referència concreta sobre el moment de la seva construcció. En els llibres de comptabilitat només s'aclareix en comptades ocasions a quin edifici en concret es destinaven els diners, considerament, a més, que ens primers anys de l'empresa les inversions destinades a la construcció eren continuades i molt elevades.

³ Instàncies per obres de l'Ajuntament de Palafrugell, aprovada el 17/VI/1899. Arxiu Municipal de Palafrugell

Al 1905 finalitzà la construcció de l'element més emblemàtic del conjunt, la torre-dipòsit⁴, situada al pati central i projectada per l'arquitecte General Guitart Lostalo⁵. Es tracta d'un dipòsit sustentat sobre una estructura metàl·lica amb un cos central de rajola que oculta les canonades i, assentat sobre una base cilíndrica de pedra. En ella s'obre la porta d'accés, amb dovelles en semicercle, on s'esculpí a la pedra central la data 1904 en que es començà aquesta construcció. Destaca la seva part decorativa, basada principalment en un espectacular treball de forja des de la barana de l'escala, que dona accés a la part superior del dipòsit i que puja en espiral al voltant del cos central, fins al coronament superior i també, per la elegant distribució dels tirants de ferro que li donen esveltesa i un aspecte molt poc comú en aquest tipus de construccions, normalment considerades secundàries i, d'aparença molt funcional. De la construcció de la torre se n'encarregà l'empresa barcelonina de Joan Torres⁶. En la comptabilitat de l'empresa sovint s'especifica la compra de material destinat a la torre, normalment grans adquisicions de ferro.

Les especials característiques d'aquesta torre-dipòsit li han merescut que, l'any 2000, fos considerada Bé Cultural d'Interès Nacional per la Generalitat de Catalunya.

Un cop acabada la construcció del dipòsit, s'emprengueren els treballs de construcció d'una altra nau que tancaria el recinte per la part nord-est⁷. Es tracta d'un important edifici de dues plantes, en forma de L, amb soterranis en els seus extrems que aprofiten la pendent del terreny. Construït d'una forma totalment funcional i, amb el mateix sistema que s'utilitza a les naus paral·leles, jàsseres de gelosia com a base de la planta superior i encavalcades triangulars metàl·liques sobre pilars per la coberta, que en aquesta ocasió, és en la seva totalitat de teula àrab. No presenta compartimentacions en el seu interior i, cal destacar l'escala romboïdal que es situa a la part interna de l'angle.

⁴ Instàncies per obres de l'Ajuntament de Palafrugell. Arxiu Municipal de Palafrugell

⁵ General Guitart Lostalo (1859-1926), va néixer al barri de Gràcia de Barcelona i es graduà el 1887. Va ser arquitecte municipal de les poblacions de Santa Perpètua de Mogoda i Sant Feliu de Guíxols (1891-1899, 1904-1912). Va ser ajudant d'Elies Rogent i de Camil Oliveras, amb qui treballà a les obres de la Casa de la Maternitat de Barcelona entre 1889 i 1898. Professor de Fusteria i Mobles a l'Escola d'Arts i Oficis de Barcelona (1892).

General Guitart va iniciar la seva relació amb Sant Feliu a rel de l'Exposició Universal de 1888, on participaren els industrials surers. Aquests contactes varen tenir un primer intent de contractació el 1891, posant per condició l'obligació de residir a Sant Feliu, la qual cosa no va ser acceptada i finalment s'acordà la contractació sense sou, pagant els treballs realitzats i amb llibertat de contractes amb particulars, a més de cobrar els desplaçaments des de Barcelona. El seu treball a la ciutat surera va ser important, especialment el Pla General d'Ordenació Urbanística, en el que no va donar cap concessió als propietaris, cosa que li va suposar la seva destitució l'any 1899. El 1904 va ser novament contractat, dimitint per motius de salut l'any 1912. Va morir a Barcelona l'any 1926.

⁶ Juan Torres va ser un arquitecte molt interessat en les construccions metàl·liques, que en el segle XIX es començaren a usar com elements estètics i estructurals. Una de les seves primeres obres va ser un pont sobre el riu Onyar, a Girona, l'any 1877. El taller que va constituir aquest any es convertir, el 1882, en una empresa de construccions metàl·liques especialitzada en la construcció de jàsseres de gelosia. quan se li encarregà el projecte de la torre d'aigua, el taller de Juan Torres era ja una empresa consolidada, avalada per molts projectes realitzats: ponts, mercats, edificis privats i industrials.

⁷ Instàncies per obres de l'Ajuntament de Palafrugell, dues sollicituds aprovades el 20/XII/1905 i el 13/VI/1906. Arxiu Municipal de Palafrugell

No finalitza aquí la febre constructora d'aquesta etapa. Al 1907 s'encarrega, també a General Guitart Lostalo, la decoració de la façana principal de la fàbrica que es realitzà en estil modernista⁸, simulant parets de cadirat i amb decoracions de rajola i ceràmica esmaltada que ressalten les obertures. L'espai central es corona amb una petita torre de coberta a quatre vessants molt pronunciada, de llosetes de ceràmica, a la que s'accedeix des de l'interior per una escala de cargol. L'obra es rematà amb un excel·lent treball de forja del que cal destacar la imponent porta de ferro. La finalitat d'aquesta decoració exquisida radica, únicament, en la intenció de prestigiar l'empresa i és una excepció dins de les construccions sureres. Cal destacar que l'empresa, en només set anys de funcionament, va realitzar un camí ascendent fins a ser la primera del país.

D'aquest mateix any 1907 i del mateix arquitecte, són els plànols de l'habitatge que es va fer construir Joan Miquel al costat del recinte i a la qual es traslladà, deixant definitivament la seva residència de Sant Feliu⁹. L'estil constructiu és també modernista, resultant un edifici de dues plantes i soterrani d'una sòbria elegància concentrant l'aspecte decoratiu en una sumptuosa porta d'entrada actualment desapareguda.

Les despeses de l'empresa, destinats a la construcció, ascendiren, en aquest període, a 254.148 pessetes¹⁰.

Tercera etapa, 1913–1926. Els edificis de Josep Ma Manich

L'empresa va canviar el seu nom l'any 1910, després de la mort de Pau Meyer, tornant a anomenar-se, com inicialment ho havia fet, Miquel & Vincke. Aquest es va mantenir fins el 1916 quan, per evitar noms alemanys a les firmes comercials, s'adoptà la denominació Manufactures del Suro SA, modificat també al 1930 quan l'empresa americana Armstrong Cork Company absorbí la firma retirant-se del negoci els socis fundadors. A partir d'aquell moment el seu nom fou Manufactures del Suro Armstrong SA

En aquest període s'experimentà amb la fabricació de l'aglomerat negre des de 1913¹¹, producció que prendrà importància i suposarà la construcció dels majors edificis de l'empresa. Al 1917 Manufactures del Suro SA va introduir al mercat la llana de suro pel farciment de matalassos i coixins. Al 1923 mecanitzà la fabricació de taps *cabeçats* es començà originàriament de forma manual en una empresa de Sant Feliu de Guíxols. Al 1925 començà la transformació d'aglomerat blanc per discs i rajoles.

⁸ Instàncies per obres de l'Ajuntament de Palafrugell, sol·licitud aprovada el 10/IV/1907. Arxiu Municipal de Palafrugell

⁹ Instàncies per obres de l'Ajuntament de Palafrugell, sol·licitud aprovada el 21/VIII/1907.. Arxiu Municipal de Palafrugell

¹⁰ Veure llibres de comptabilitat de l'empresa. Centre de documentació Museu del Suro de Palafrugell

¹¹ Veure Espadalé, Josep; Martí, Àngela: *La fabricació de l'aglomerat negre i la Bòbila Vella* dins "L'Estoig" núm. 4. Museu del Suro de Palafrugell. Palafrugell, 1995.

Tots els projectes arquitectònics d'aquesta etapa es deuen a l'enginyer de l'empresa Josep Ma Manich¹².

Les primeres construccions d'aquest període es deuen a la introducció de la fabricació d'aglomerat negre, creant el recinte de la Bòbila Vella, la construcció de la qual abasta el període entre els anys 1913 i 1916¹³. Es tracta de naus d'una sola planta, amb importants cobertes d'encavalcades de fusta i tirants de ferro, de les que cal destacar la coberta de la secció dels forns, amb dos nivells, funcionant tot ella com una gran xemeneia.

L'èxit comercial de l'aglomerat negre va portar a Manufactures a l'última gran inversió arquitectònica en el municipi, la Bòbila Nova, construïda al 1920. Aquesta recinte, situat a les afores, constava de diverses naus adossades amb un gran pati al que, al 1925, s'hi va fer arribar un ramal del ferrocarril de via estreta que comunicava Palamós amb Girona. Els nombrosos incendis que va patir aquesta fàbrica van impedir el reconeixement de la tipologia de les cobertes originals. Abans de la seva demolició part dels edificis tenien cobertes sobre encavalcades de fusta i ferro, i d'altres descansaven sobre de triangulars metàl·liques.

Edificis adquirits per l'empresa

- Cal Ganxó. Edifici construït a finals del segle XIX per Joan Reig Bonay, comerciant de taps de Palafrugell. Una sol·licitud de permís de 1887 contempla l'edificació fins al primer pis i, a l'any següent, es sol·licita l'acabament de l'edifici¹⁵. Els plànols estan firmats per Pere Brias Torrent, constructor de Palafrugell. Funcionà com a habitatge als primers anys del segle XX, residint en ella el propietari, la seva dona i els seus vuit fills. Fou comprada per l'empresa a la dècada dels anys 20 per tenir accés a un important pou situat al pati. L'ús industrial de l'edifici ha estat molt limitat; s'hi realitzaven solament tasques auxiliars. Aquest ús limitat ha fet que l'edifici hagi conservat la seva estructura original. Als anys 30 s'hi pintaven rajoles i, més tard fou el magatzem on es conservà l'arxiu de l'empresa.
- Casa Bender. Situada prop del recinte principal i amb un pati adossat a l'habitatge particular de Joan Miquel. Aquesta edificació es va construir en dues etapes, al 1890 existeix una sol·licitud d'extracció de pedra del carrer per a la primera edificació. Al 1898 es sol·licita la construcció d'un cobert adosat¹⁶. Fou adquirida per Miquel & Vincke a la segona dècada del segle XX.
- Can Pelayo. Antiga fàbrica, propietat de Pelayo Capella, construïda en dues etapes, segons daten els permisos dels anys 1900 i 1907¹⁷. Es tracta

¹² Aquest enginyer tenia un taller propi a Barcelona que, entre moltes altres activitats, col·laborava amb Antoni Gaudí en el càlcul de resistència dels materials de construcció. La seva empresa s'encarregà de la instal·lació del sistema de canalització d'aigua de la torre-dipòsit. Aquest primer contacte fructificà amb la seva contractació per part de Miquel & Vincke traslladant la seva residència a Palafrugell i participant en el disseny i perfeccionament de maquinària, de nous sistemes de producció i en la construcció de noves naus industrials per a la fàbrica i altres edificis del municipi. El seu fill, Josep Ma Manich Elías, continuà la seva tasca de perfeccionament i creació de maquinària.

¹³ Instàncies per obres de l'Ajuntament de Palafrugell, sol·licitada aprovades el 10/X/1913, el 27/XI/1914 i el 4/VIII/1916. Arxiu Municipal de Palafrugell

de la típica fàbrica surera de construccions baixes i distribuïdes en rectangle al voltant d'un pati central. A la segona dècada del segle XX passa a formar part de Miquel & Vincke.

- Casa Escarrà. Edifici llandant al sud del recinte principal que ja estava en funcionament als últims anys del segle XIX¹⁸. Miquel, Vincke & Meyer va adquirir aquest edifici i l'utilitzà com garatge.

A part dels edificis que s'han descrit, situats al terme municipal de Palafrugell, l'empresa tenia altres complexes: inicialment oficines i un petit espai de transformació a Sant Feliu de Guíxols, una fàbrica a Palamós (adquirida al 1920 a la Corchera Internacional), una altra fàbrica a Santa Cristina destinada a la preparació del suro (1924-25), un magatzem a Llagostera (1926) i un altre a Roses i més fàbriques a Begur (1928-28), Figueres (1926), a Le Boulou (1925), Cáceres (1925) i a Fregenal de la Sierra.

Situació del recinte principal de Manufactures del Suro SA, ubicació del Museu del Suro i propostes d'utilització de la resta de la finca

Del conjunt de Can Mario s'han conservat les dues naus paral·leles principals, la torre-dipòsit i, després d'un complicat procés, l'edifici en L que tanca la finca. Encara que poden considerar-se els millors edificis del conjunt pels seus valors artístics i estructurals, cal destacar que s'han perdut els més antics, especialment el de 500 m² amb coberta única que hauria de considerar-se amb un valor especial, tant per la seva espectacular estructura com per haver estat el primer espai del conjunt.

Està previst que el Museu del Suro ocupi les dues naus paral·leles principals i l'antic habitatge de Cal Ganxó. L'edifici en L alberga actualment el Museu d'Art Contemporani de la Fundació Privada Vila Casas.

La resta de la finca està ocupat per edificis d'habitatges que tanquen el recinte deixant una plaça central en la que destaca la torre-dipòsit, emblema de la vila de Palafrugell juntament amb el campanar inacabat.

De la resta d'edificacions que Manufactures del Suro tenia a Palafrugell, també es conserven les primitives quadres de la Bòbila Vella, actualment seu de l'Institut Català del Suro i de l'Associació d'empresaris Surers, després d'una acurada remodelació. I també es conserven els primers forns d'aglomerat construïts a Espanya, pendents d'una reestructuració de l'espai. Tenim l'esperança que es puguin convertir en un altre testimoni de la importància que tingué aquesta indústria a Palafrugell i a Catalunya.

Fons documentals consultats

Cens de població de l'Arxiu Municipal de Palafrugell, any 1898 i 1900

Cens de Matricules Industrials. Arxiu Municipal de Palafrugell

Arxiu d'Imatges Museu del Suro de Palafrugell

Fons d'empresa, plànols de l'Arxiu Armstrong. Museu del Suro de Palafrugell.

Comptabilitat de l'empresa Miquel, Vincke & Meyer i Manufacturas del Corcho, llibres de Major i Diaris. Museu del Suro de Palafrugell

Bibliografia

Anuario de la Ciudad de Sant Feliu de Guíxols. Señas, industrias, fabricación i productos de la región. Girona, 1905.

Medir, Ramir: *Historia del Gremio Corchero.* Editorial Alhambra, SA. Madrid, 1953.

Esteve Cruañas, Lluís: *Actuació de l'arquitecte Guitart a Sant Feliu de Guíxols* dins "Estudis sobre temes guixolencs" núm. 2. Publicacions del Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols. Diputació de Girona, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 1980.
Pàgs. 23-31

Espadalé, Josep; Rocas, Xavier: *Manufacturas del Corcho (1900-1930)* dins de "Narria" núm. 47-48. Universitat Autònoma de Madrid. Madrid 1987. Pàgs. 12-18

R. Lacuesta, A. González: *Arquitectura modernista en Catalunya.* Guías de arquitectura. Editorial Gustavo Gili SA. Barcelona, 1990

Cabana, Francesc: *Fàbriques i empresaris*, Vol. 1. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1992

Cabana, Francesc: *Fàbriques i empresaris*, Vol. 4. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1994

Espadalé, Josep; Martí, Àngela: *La fabricació de l'aglomerat negre i la Bòbila Vella* dins de "L'Estoig" núm. 4. Museu del Suro de Palafrugell. Palafrugell, 1995. Pàgs. 23-31

Salvatella, Josep; Colomer, Montserrat: *Crònica d'un segle.* Edicions Baix Empordà. Palafrugell, 2000